

ANASTILOSIS: ANTİK TAPINAK KALINTILARININ AYAĞA KALDIRILMASININ ÖZGÜNLÜK BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

ANASTYLOSIS: AN EVALUATION OF RE-ERECTION OF ANCIENT TEMPLE REMAINS IN THE CONTEXT OF AUTHENTICITY

Makale Bilgisi | Article Info

Başvuru: 02 Şubat 2022	Received: February 02, 2022
Hakem Değerlendirmesi: 16 Nisan 2022	Peer Review: April 16, 2022
Kabul: 25 Ekim 2022	Accepted: October 25, 2022

DOI : 10.22520/tubaked.1067367

Özge Deniz TOKÖZ* - Başak İPEKOĞLU**

ÖZET

Arkeolojik alanların korunması ve sunumunda sıklıkla tercih edilen uygulamalardan biri olan anastilosis, yapıların dağılmış özgün parçalarının yerlerine yerleştirilerek ayağa kaldırılmasıyla gerçekleştirilen bir uygulamadır. Uygulamanın temel ilkesi, özgün yapı elemanlarının özgün yerlerine yerleştirilmesidir. Uygulama sayesinde yapıların strüktürel bütünlüğü geri kazandırılır, özgün elemanlar için daha iyi koruma sağlanır, kalıntılar ziyaretçiler için daha anlamlı üç boyutlu hale getirilir ve arkeolojik alanın daha iyi bir sunumu sağlanır. Bu çalışmanın amacı, Batı Anadolu'daki tapınak yapılarındaki anastilosis uygulamalarını analiz ederek ve değerlendirerek arkeolojik alanlardaki yapıların korunmasına ve sunumuna katkıda bulunmaktır. Bu amaçla, anastilosis uygulamasının ilkeleri özgünlük kavramı çerçevesinde incelenerek seçilen iki antik dönem tapınak yapısında gerçekleştirilen anastilosis uygulamaları, uygulamadan sonra yapıların arkeolojik alanın bütünü içinde özgünlüğü, malzeme özgünlüğü, strüktür sistemi ve yapım tekniği özgünlüğünün sürdürülmesi ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu yapılar; Pergamon Traian Tapınağı (MS 114-129, Bergama, İzmir) ve Letoon Leto Tapınağı'dır (MÖ 160-130, Kumluova, Seydikemer, Muğla). Yapılan değerlendirmede, ayağa kaldırılacak olan yapının arkeolojik alanla bütünlüğünün ve yapının özgün durumundaki konumuna geri kavuşturulmasının önemine dikkat çekilmiştir. Ayağa kaldırılacak yapının alanda yepyeni bir görüntü oluşturmaması için özgün malzemesi fazla oranda günümüze ulaşmış yapılar ya da yapı bölümleri seçilmelidir. Yapının strüktürel bütünlüğü geri kazandırılırken, özgün strüktür sistemi ve yapım tekniği sürdürülmeli ya da yapı elemanlarına zarar vermeyecek yeni strüktür sistemi tasarlanmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Anastylosis, ayağa kaldırma, arkeolojik alan, tapınak, özgünlük, Pergamon Traian Tapınağı, Letoon Leto Tapınağı

* Ar. Gör., Mimarlık Bölümü, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir, Türkiye.

e-posta: ozge.deniz.tokoz@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2150-5468

** Prof. Dr., Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir, Türkiye

e-posta: basakipekoglu@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7747-6670

ABSTRACT

Anastelosis, which is one of the implementations that is frequently preferred in the conservation and presentation of archaeological sites, is an implementation that is carried out by placing the scattered original parts of the structures and re-erecting them. The basic principle of the implementation is to determine the original places of the original building members and place them in their places. The implementation restores the structural integrity of the structures, provides better protection for the original members, makes the remains more meaningful for visitors in three dimensions, and provides a better presentation of the archaeological site. The aim of this study is to contribute to the conservation and presentation of the structures and to determine the basic principles to be considered during the implementation by analysing and evaluating the anastelosis implementations at temple structures in Western Anatolia, Türkiye. For this purpose, the basic principles of anastelosis implementation were examined within the framework of the concept of authenticity, and the anastelosis implementations carried out in two selected ancient period temple structures were evaluated under the criteria of material authenticity, maintaining the authenticity of structural system and construction technique, and the contextual authenticity of the structure in the site after the implementation. These structures are the Temple of Trajan at Pergamon (114-129 AD, Bergama, İzmir) and the Temple of Leto at Letoon (160-130 BC, Kumluova, Seydikemer, Muğla). In the evaluation, the importance of considering the integrity of the structure to be erected with the archaeological site and the re-establishment of its importance to its original context has been revealed. In order for the structure to be erected to not create a brand new image in the site, structures or structure sections whose original materials have survived to the present day should be chosen. While re-establishing the structural integrity of the structure, the original structural system and construction technique should be maintained if possible, or a new structural system should be designed that will not damage the structure members.

Keywords: Anastelosis, re-erection, archaeological site, temple, authenticity, Temple of Trajan at Pergamon, Temple of Leto at Letoon

GİRİŞ

Anastilosis, arkeolojik alanlarda dağılmış durumdaki yapı elemanlarına ait özgün parçaların yerlerine yerleştirilerek yapıların ayağa kaldırılması uygulamasıdır. Terim, yaygın olarak Akdeniz bölgesindeki arkeolojik alanlardaki Yunan ve Roma dönemi antik yapıların koruma ve sunum uygulamaları için kullanılmaktadır. Anastilosis terimi ilk olarak Yunanistan’da Nikolaos Balanos tarafından, Atina Akropolü’nde gerçekleştirdiği ayağa kaldırma çalışmalarını tanımlamada kullanılmıştır (Dimacopoulos, 1985)¹. Balanos 1931’de Atina’da düzenlenen *International Conference for the Protection and Conservation of Artistic and Historical Monuments*’a katılarak bu terimi tanıtmıştır (Dimacopoulos 1985; Iamandi 1997; Schmidt 1997). Bu sayede anastilosis terimi Atina Tüzüğü’nde (1931) tanımlanmış ve Venedik Tüzüğü (*International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites*) (1964) ile yaygın olarak tanınmıştır. Bu tüzüklere göre arkeolojik alanlarda her türlü rekonstrüksiyondan kaçınılması, sadece özgün parçaların ayağa kaldırılması esasına dayanan anastilosisin gerçekleştirilmesi ve uygulamada kullanılan yeni malzemelerin ayırt edilebilir olması tavsiye edilmiştir (*The Athens Charter*, 1931, md. VI; ICOMOS 1964, md. 15).

Terim, tüzüklerde yer aldıktan sonra mimari korumada bir uygulama tekniği olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bunların yanı sıra terim doğrudan yer alması da, arkeolojik alanlardaki koruma temel alınarak hazırlanmış olduğundan Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimi için Lozan Tüzüğü (*Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage*) (1990), özgünlük değerine vurgu yaptığından Nara Özgünlük

Belgesi (*The Nara Document on Authenticity*) (1994), Miras Alanlarındaki Turizmin Yönetimi hakkındaki Meksika Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü (*International Cultural Tourism Charter - Managing Tourism at Places of Heritage Significance*) (1999) ve arkeolojik alanlardaki politikaların bütünlük çerçevesinde ele alınması gerektiğini belirttiğinden Zimbabwe Mimari Mirasın Analiz, Koruma ve Strüktürel Restorasyonu için İlkeler (*ICOMOS Charter – Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage*) (2003), arkeolojik alanlardaki koruma çalışmaları için önemli belgelerdir. Ancak tüzüklerde anastilosis kavramı kısaca yer almış, uygulamanın esasları konuyla ilgili araştırmalarda tartışılmıştır.

Bu çalışmanın amacı², Batı Anadolu’daki tapınak yapılarındaki anastilosis uygulamalarını analiz ederek ve değerlendirerek arkeolojik alanlardaki yapıların korunmasına ve sunumuna katkıda bulunmaktır. Bu doğrultuda, ayağa kaldırılan Greko-Romen tapınak kalıntıları incelenerek anastilosiste esas olan özgünlük; uygulamadan sonra yapının alanın bütünü içindeki özgünlüğü, malzeme özgünlüğü, strüktür sistemi ve yapım tekniği özgünlüğünün sürdürülmesi açısından değerlendirilmiştir. Örnekler arasında benzer mimari elemanların anastilosisinde kullanılan teknikleri karşılaştırmak amacıyla aynı yapı türünün seçilmesi benimsenmiştir. UNESCO Dünya Miras Listesi’ne dahil olabilmenin ön koşullarından biri özgünlük ilkesi olduğundan bu ilkeyi tartışabilmek için ilkeyi sağladığı göz önünde bulundurularak Dünya Miras Listesi’ne dahil edilen iki alandan seçilen örnekler değerlendirilmiştir. Uygulamada zamanla değişen yaklaşımları inceleyebilmek açısından uygulamalar arasında 20 yıl olması bu seçime olumlu katkı sağlamıştır. Arkeolojik alanda gerçekleştirilen koruma uygulamaları bilgi birikimine katkı sağlaması açısından Türkiye’de uzun yıllardır sistematik olarak çalışmalarını yürüten uluslararası kurumlardan olan Alman Arkeoloji Enstitüsü’nün (DAI) 1979-1994 yılları arasında gerçekleştirdiği Pergamon Traian Tapınağı (MS 114-129, Bergama, İzmir) ve Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü’nün (IFEA) 2000-2007 yılları arasında gerçekleştirdiği Letoon Leto Tapınağı (MÖ 160-130, Kumluova, Seydikemer, Muğla) uygulamaları örnek olarak seçilmiştir³.

1 Anastilosis, *ἀναστήλωσις*, anastilo’dan *ἀναστήλω* türemiştir. *ἄνα* –ana- (yukarı) ve *στήλη* -stili-den (stel, dikilitaş) türeyen *στήλω* -stilo- kelimesinin birleşiminden oluşmuştur. Kelime diğer dillere çevrilirken İtalyanca çevirisinde sütun anlamına gelen *stilos* -stilos-tan çevrildiği iddia edilmiştir. Ancak kelimenin doğrusu Yunanca’da *στόλος* -stilos- şeklinde yazılmaktadır. İtalyanca’da var olmayan “y” harfinin yerine “i” harfi konularak aynı ses sağlanmaya çalışılmış bu da yazılıta hataya yol açmıştır. Bu sebeple anastylosis (İng, Alm), anastylose (Fr), anastilosì (It) olan kelimeler anastelosis (İng, Alm), anastelose (Fr), anastelosi (It) olarak değiştirilmelidir (Dimacopoulos 1985). Terimin, Türkçe’ye farklı tüzüklerden çevirilerinde Fransızca’dan Türkçeleştirilmiş “anastiloz” ve İngilizce “anastylosis” kullanımı görülmektedir. Kuban, Carta del Restauro çevirisinde “anastiloz”u tercih ederken (Kuban 1962), Erder, Venedik Tüzüğü çevirisinde terimi, İngilizce “anastylosis” olarak kullanmıştır (Erder, 1968). Farklı yayınlarda Fransızca’dan Türkçeleştirilmiş (Hueber, 1991; Kuban, 2000), ya da İngilizce kullanımına (Erder, 1977; Ahunbay, 2010) rastlamak mümkündür. Bu çalışmada terim, Yunanca okunuşunda olduğu gibi “anastilosis” olarak kullanılmış, İngilizce’de de “anastelosis” olarak kullanılması önerilmiştir.

2 Bu çalışma, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü Mimari Restorasyon Bölümü’nde Özge Deniz Toköz tarafından Prof. Dr. Başak İpekoğlu danışmanlığında hazırlanan *Conservation and Presentation of Greco-Roman Temple Remains in Western Anatolia: A Critical Assessment on Selected Examples through the Concept of Anastelosis* başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir (Toköz, 2018).

3 Bu çalışmada yer alan iki örnek, Toköz Ö. D., İpekoğlu B. (2020). *Anastelosis of Greco-Roman Temple Remains in Western Anatolia: Principles, Implementations and Assessment. Conservation and Management of Archaeological*

ANASTİLOSİS UYGULAMASININ İLKELERİ

Anastilosıs uygulamasında amaç, yapı bütünlüğünü sağlamak ve özgün değerleri sürdürmek olmalıdır (Mertens, 1995). Yapıların yerde dağılmış olarak duran parçaları ayağa kaldırılırlarsa, yerde durdukları duruma göre daha az yıpranırlar; bu da mimari elemanlar için daha iyi bir koruma sağlar. Anastilosıs, parçaların somut olarak bütünleştirilmesini, yapı birimlerinin üç boyutlu olarak algılanmasını ve tanınmasını sağlamaktadır (Hueber, 1991). Anastilosıs uygulaması; bu şekilde elemanların doğrudan korunmasına katkı sağladığı gibi, ziyaretçiler için daha algılanabilir yapılar oluşturarak, hem yapı bilgisinin aktarılmasını, hem de arkeolojik kalıntıların korunmasını sağlar. Uzman olmayan kişilerin, yapının deprem, yangın, savaş gibi sebepler sonrasında yerde dağılmış halde olan parçalarını görerek yapının yıkılmadan önceki durumunu canlandırmaları zor olabildiğinden; uygulama, yapının bilgisini üç boyutlu olarak aktarabilmek için yapılmaktadır (Feilden, 1982). Ayrıca yerde duran parçaların anastilosıs uygulamasında kullanılması, arkeolojik alanın düzenlenmesine de katkıda bulunarak daha iyi bir sergileme ve dolaşım sağlar. Bu durumda, parçaların korunmasında gereken teknik ölçümler de daha kolay yapılabilir (Hueber, 1991, 2002; Melucco Vaccaro, 1996a; Torun ve Ercan, 2013). Ancak kitle turizminin artmasıyla ziyaretçilerin beklentilerini karşılamak ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak anastilosıs uygulamalarının sayısı giderek artmıştır (Melucco Vaccaro, 1996a, 1996b). Uygulamalarda hedef, ziyaretçilerin beklentilerini karşılamak ya da teknolojinin olanaklarını denemek değil, kalıntıları korumak ve onlara anlam kazandırmak olmalıdır.

Arkeolojik alanlarda uygulanan başka bir uygulama olan rekonstrüksiyon ve anastilosıs birbiriyle karıştırılabilmektedir. İki uygulama arasında anastilosıs uygulamasının fazla miktardaki özgün malzemeler varlığında gerçekleştirilmesi gibi önemli bir farklılık olsa da, özgün malzemelerin yeterli miktarda olmadığı durumlarda gerçekleştirilen ayağa kaldırma uygulamalarının rekonstrüksiyona dönüşme tehlikesi vardır (Dimacopoulos, 1985). Rekonstrüksiyon, yapının tamamen yıkıldığı, özgün yapı elemanlarından parça kalmadığı ya da çok az kaldığı durumlarda fazla oranda yeni malzeme kullanılarak yapılan bir uygulamadır ve yok olan yapının ya da yapı bölümlerinin güvenilir belgelere dayanarak yeniden inşa edilmesidir (Yaka Çetin vd., 2012). Bu uygulama, fazla miktarda yeni malzeme gerektirdiğinden teknik olarak anastilosisten farklıdır

(Sanpaolesi, 1972a; Hueber, 1991, 2002; Mertens, 1995; Schmidt, 1997). Rekonstrüksiyondan farklı olarak anastilosıs, sadece arkeolojik alanlardaki yapılar için kullanılan bir terimdir (Feilden, 1982; Hueber, 1991; Philippot, 1996). Uygulama yaygın olarak Akdeniz bölgesinde görülse de (Woolfitt, 2007), yapıları Yunan ve Roma dönemi olarak sınırlamak doğru bir yaklaşım değildir. Önemli olan nokta, yapı elemanlarının özgün yerlerini doğru olarak tespit edip özgün malzemeye minimum müdahalede bulunarak yerlerine yerleştirmektir. Elemanların yerini doğru olarak tespit edebilmek için belirli şekillere sahip olmaları gereklidir. Bağlayıcı malzeme kullanılarak inşa edilen yapıların anastilosıs uygulamasıyla ayağa kaldırılmaları sırasında bağlayıcı malzeme yeniden üretileceği için özgünlük oranı azalacaktır. Bu sebeple anastilosıs, bağlayıcı kullanılmadan kuru teknikle inşa edilmiş, elemanların boyutlarının belirli olduğu ve yüksek dayanımlı kesme taş yapılarda gerçekleştirilebilir. Kerpiç, moloz taş, tuğla gibi malzemeler kullanılarak yapılmış yapılar, malzemeler bozulmaya fazlasıyla açık olduğu ve bağlayıcı malzeme gerektirdiği için anastilosıs uygulaması için uygun değildir (Sanpaolesi, 1972b; Feilden, ve Jokilehto, 1993; Mertens, 1995; Philippot, 1996; Hueber, 2002).

Anastilosıs uygulamasını rekonstrüksiyondan ayıran en büyük farklılık özgünlük ilkesidir. Özgün malzemeden çok az bulunduğu durumlarda anastilosıs yapılmaması gerekir. Uygulamada özgün elemanlar kullanılırken; bu elemanların özgün konumları, ayrıntılı çalışmalar sonucunda saptanarak yerlerine yerleştirilmelidir (Sanpaolesi, 1972a; Mertens, 1995; Woolfitt, 2007). Elemanların yerlerine yerleştirilmesinde yapıya hasar verilmemesine dikkat edilmelidir. Yerde duran bazı parçaların anastilosiste kullanılamayacak kadar detaylarını kaybetmiş olabilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu durumlarda, bu elemanların yeniden üretilmesi gerekebilir (Feilden ve Jokilehto, 1993; Schmidt, 1993; Jokilehto, 1995a; Philippot, 1996; Hueber, 2002). Uygulamalarda, kalıntıların farklı özgünlük değerleri sürdürülmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda, malzeme özgünlüğü kadar yapı tekniği ve strüktürel özelliklerin de sürdürülmesi esastır. Anastilosıs uygulamalarında, mimari elemanlar arasında harç kullanılmamakta, bloklar birbirlerine yeni üretilmiş kenet ve zıvanalarla bağlanmaktadır. Ancak özgün kenet ve zıvanaları kullanmak mümkün olmadığından bu parçaların özgün taşlarla uyumlu yeni malzeme ile üretimi gerçekleştirilmektedir. Örneğin Letoon Leto Tapınağı'nda dikeyde demir zıvanalar, yatayda bronz kenetler yeniden üretilmiştir (Des Courtils ve Laroche, 2002).

Yapının strüktürel bütünlüğünü sağlamak için günümüze sağlam ulaşmamış mimari parçaların bileştirilerek strüktürel işlevinin geri kazandırılması; kazandırılmadığı durumlarda yapıyı ayağa kaldırarak yeni strüktür sisteminin tasarlanması gereklidir (ICOMOS, 1964. md.

Sites, 22(1-2), 1-37, isimli çalışmada, farklı beş örnekle birlikte çevre ölçeğinde yapının vurgusu, anıt bütünlüğü, özgünlük, güvenilirlik, ayırt edilebilirlik ve uyumluluk, geri alınabilirlik ve yeniden müdahale edilebilirlik ölçütleri dikkate alınarak farklı bir çerçevede değerlendirilmiştir.

10; Mertens, 1995; ICOMOS, 2003, md. 3.7; ICOMOS, 2013: md. 4). 20. yy başlarında uluslararası tüzüklerin tavsiyeleriyle betonarme ve çelik malzemeler anastilosiste yoğun olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda anastilosiste önemli rol oynayan sütunların ayağa kaldırılmasında izlenen iki yönteme değinilmiştir. Birincisi, özgün taşıyıcı strüktürün yetersiz kaldığı durumlarda betonarme ya da metal elemanları sisteme dâhil ederek sütunları desteklemek ve yük aktarımını sağlamak, ikincisi ise sütunları, entablatur ya da yapının yan duvarları ile birlikte ayağa kaldırıp, kendi yüklerini taşımalarını sağlamaktır (Starosta, 1999). İlk yöntemde özgün taşıyıcı sistem kısmen, ikinci yöntemde ise tamamen sürdürülmektedir. Ancak yeni strüktür sistemi dikkatle planlanmalıdır. Bu malzemelerin bir süre sonra fazla yük ve tuzlanma sebepleriyle ya da deprem anında fazla rijit davranarak yapıları zarar verebildiği ortaya çıkmıştır (Papadopoulos, 1997; Starosta, 1999; Mallouchou-Tufano, 2006a, 2006b). Anastilosis uygulaması, korunmuş parçaların niceliğine göre birkaç sütundan tüm yapıya kadar farklı ölçeklerde gerçekleştirilebilir. Diğer yapı elemanlarının yüksekliği yetersiz kalırken sütunlar, mekânı canlandırma ve algılatmak için daha elverişli olduğundan anastilosis uygulaması için tercih edilen elemanlardır (Starosta, 1999; Woolfitt, 2007). Ancak yapının alt strüktürünün günümüze ulaşmadığı durumlarda sadece mevcut olan üst parçaların bütünlenmesi olarak yapılan bazı kısmi anastilosis uygulamaları, yapının ölçeğinin yanlış aktarılmasına ve bütün olarak algılanamamasına sebep olabilmektedir. Bunun yerine mevcut elemanların hepsinin bir araya getirilmeyip parça parça sergilenmesi daha uygun olabilir (Mertens, 1995). Bu durum, Letoon Leto Tapınağı'nın batı tarafındaki sütun kaidesi, sütun tamburu, arşitrav gibi elemanların ayağa kaldırılmadan ve bir araya getirilmeden yerde sergilenmesiyle örneklenebilir (Laroche, 2007).

Sadece özgün malzemelerin kullanılmasıyla anastilosis uygulamasını gerçekleştirmek bazı örneklerde mümkün olmayabilir. Bu sebeple yapıyı görsel ve strüktürel bütünlüğüne kavuşturmak için az oranda yeni malzeme kullanılabilir (Woolfitt, 2007). Kullanılacak yeni malzeme için bir oran belirlemek mümkün değildir, çünkü her uygulama kendi içinde değerlendirilmelidir. Ancak yeni malzemenin, mevcut özgünlük oranını bozmayacak düzeyde olması gereklidir. Yeni malzemenin yapının özgün elemanlarıyla uyum içinde olması ve ilk bakışta dikkat çekmemesi önemlidir (*The Athens Charter*, 1931, md. VI; ICOMOS, 1964, md. 15). Fazla oranda yeni malzeme kullanılması, yapının özgünlük ve tarihi değerini bozarak yeni bir yapı yaratılmasına sebep olabilir ve ziyaretçiler için yanıltıcı etkiler yaratabilir. Bazı uygulamalarda, yeni malzemenin ayırt edilebilir olması ilkesi (*The Athens Charter*, 1931, md. IV; ICOMOS, 1964, md. 9, md. 12, md. 15; *Italian Restoration Charter*, 1972, md. 7.1, md. 7.3; ICOMOS/ICAHM, 1990, md. 7; ICOMOS, 2013, md. 20) baskın tutularak yapının

özgün malzemesine fiziksel olarak uyum sağlamayan malzemeler kullanılmaktadır. Yeni malzeme kullanımı sadece fiziksel değil yapısal olarak da özgün malzeme ile uyumlu olmalıdır. 20. yy'da yeni teknolojilerin teşvik edilmesiyle arkeolojik alanlarda çimento hem kırık parçaları birleştirmede hem de betonarme strüktür içinde sonuçları düşünülmeden uygulamalarda kullanılmıştır. Aradan geçen birkaç on yılda çimentonun yapıları verdiği hasar kaçınılmaz şekilde ortaya çıkmıştır. Çimento esaslı birleştiricilerin yerini zamanla epoksi almıştır ancak epoksinin de geri alınamaz bir yapıştırıcı olduğu unutulmamalıdır. Parçaları birleştirmede en uygun yapıştırıcı, özgün malzemenin laboratuvarında analizleri yapıldıktan sonra belirlenmelidir. Yine erken dönem uygulamalarında sıklıkla kullanılan ve malzemeye ve görsel bütünlüğe zarar verebilen demir kelepçe ve bağlantı elemanları yerini paslanmaz çeliğe ve paslanmaz çeliğe göre ısı ve ağırlık değişiminde daha iyi sonuç veren fiberglas ya da titanyum çubuklara bırakmaya başlamıştır (Mertens, 1995; Van Balen, Ercan ve Patricio, 1999; Ioannidou, 2007). Özgün yapının inşasında yararlanılan taş ocağının bilindiği durumlarda, yeni malzeme aynı taş ocağından elde edilebilmektedir. Ancak bilgi, bütçe ve zaman yetersizliğinden dolayı yapay taş üretimi yolu seçilebilmektedir. Bu durumda özgün malzemeye uyum sağlayacak şekilde taş tozu, taş kırığı ve bağlayıcı katkıların eklenmesiyle yapay taş üretimi önerilmektedir (Mertens, 1995). Ancak çimento malzeme içeren yapay taşların bir süre sonra özgün yapıya zarar verebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Eksik olan parçaların tamamlanması strüktürel gereklilikler doğrultusunda yapılmalı, yapının tüm hacmine ulaşması her örnekte amaçlanmamalıdır (Mertens, 1995; Philippot, 1996). Eksik mimari parçaların tamamlanması durumu, Pergamon Traian Tapınağı'nda yeni üretilen Medusa başlı frizlerde olduğu gibi parçaların birebir üretilen kopyaları ya da süslemesiz bırakılan düz kopyalarıyla örneklenebilir (Nohlen, 1999).

Anastilosiste bütünlük sadece ayağa kaldırılan yapı ölçeğinde değil, yapının anastilosisten sonra arkeolojik alanda yaratacağı etki de öngörülerek değerlendirilmelidir. Başka kalıntıların ayakta olduğu bir arkeolojik alanda anastilosis çalışması uyumsuzluk yaratmayacaktır. Buna karşılık, alandaki yapıların çoğunlukla harabe olduğu durumda yapılacak anastilosis, o yapıyı fazlasıyla vurgulayarak ön plana çıkmasına sebep olacaktır (Feilden ve Jokilehto, 1993; Mertens, 1995; Hueber, 2002).

ÖZGÜNLÜK KAVRAMI

Özgünlük, sadece anastilosis uygulamalarında değil, kültürel mirasın korunmasına yönelik tüm uygulamalarda temel bir kavramdır. Kültürel mirasın korunması alanında özgünlük, mimari elemanların yapıldığı dönemin tasarımını, malzemesini, işçiliğini, süslemesini ve diğer

tüm fiziksel niteliklerini günümüze kadar sürdürmesidir. Tarihi ve eskilik değerleri ile ilişkili bir kavramdır. Kelime anlamı olarak ise özgünlük, “tartışmasız kökenli ve eşsiz, geleneksel veya orijinal şekilde veya aslına sadık kalınarak yapılmış, gerçeklere dayalı olarak doğru veya güvenilir” (Lexico-Oxford, t.y.); “gerçeğe uygun veya gerçeğe dayalı olarak kabul edilmeye veya inanılmaya değer, temel özellikleri yeniden üretecek şekilde bir orijinale uygun, orijinaliyle aynı şekilde yapılmış, yanlış veya taklit değil gerçek” (Meriam-Webster, t.y.) olarak tanımlanmıştır.

Atina Tüzüğü’nde (1931) özgünlük kavramı yer almasa da, anastilosis uygulaması kapsamında özgün elemanların kullanılması gerektiği belirtilmiş, restorasyon projelerinin yapıların karakterinin, tarihi ve artistik değerlerinin kaybına yol açmaması gerektiği tavsiye edilmiştir. Venedik Tüzüğü’nde de (1964) yine özgünlüğün bir tanımı yapılmamakla birlikte, tarihi anıtları özgünlüklerini tüm zenginliğiyle korumak insanlığın ortak görevi kabul edilmiş; restorasyonun, tarihi anıtların estetik ve tarihi değerini korumak için özgün malzemeye dayalı olarak yapılması belirtilmiştir. Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme’de de (Dünya Miras Sözleşmesi) (*Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage*) (1972) özgün malzemeyi korumak üzerine yapılan vurgu, UNESCO’nun Dünya Mirası Sözleşmesi Uygulama Rehberi ile desteklenmiş, özgünlük kavramı dört başlığa ayrılarak tasarımda, malzemede, işçilikte ya da yerleşimdeki özgünlük “Üstün Evrensel Değer”in ifadesinde sorgulanan kavramlardan biri haline gelmiştir (UNESCO 1980). Ancak Üstün Evrensel Değerin ifadesindeki belirsizlik, özgünlük kavramının de tam anlaşılmasına yol açmış; özgünlüğün kültürel varlıklara atfedilen bir miras değeri mi yoksa miras değerinin ölçüsü mü olduğu konusu tartışılmıştır⁴. Ayrıca bir kültürel varlığın özgünlüğüne nasıl karar verileceği tartışması, özgünlük kavramını orijinal malzeme miktarının ölçülmesine indirgemıştır (Stovel, 2004).

Tüzüklerdeki malzeme özgünlüğüne yapılan vurgunun genellikle taş ve tuğla gibi tarihi yapı malzemelerinin kullanıldığı Avrupa odaklı bir anlayışın ürünü olduğu (Chung, 2005); ahşabın yoğun olarak kullanıldığı ve bu malzeme taş ve tuğlaya göre hızlı bozulmaya uğradığı, bu sebeple yapı elemanlarının sürekli yenilenmeleri sonucunda malzeme özgünlüğünün sürdürülemediği Doğu Asya mimarisine uygun olmadığı tartışılmıştır. Batı Avrupa odaklı ortaya çıkan materyalist temel koruma kavramları, spiritüel, somut olmayan değerlere dayalı

Doğu Asya anlayışını kapsayıcı olmayabilmektedir (Akagawa, 2016). 20. yy’ın sonlarına doğru kültürel çeşitliliği destekleyecek şekilde koruma uygulamalarında çeşitli kavramlar benimsenmesi tartışılmaya başlanmıştır (Jokilehto, 1995b; Gao ve Jones, 2021). Böylelikle ICOMOS uzmanları Nara/Japonya’da kültür ve miras çeşitliliğini tartışmak için bir araya gelerek Atina ve Venedik Tüzüklerini geliştiren çağdaş bir tüzük olan Nara Özgünlük Belgesi’ni (1994) hazırlamışlar ve bu tüzük koruma kavramlarından özellikle özgünlük kavramının kültürel çeşitliliğe göre farklı şekillerde uyarlanması açısından bir dönüm noktası olmuştur. Daha sonra yerel kapsamda Amerika için San Antonio (*The Declaration of San Antonio*) (1996), Doğu Avrupa için Riga (*Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage*) (2000), Afrika için Zimbabwe (2003) belgelerinde de kültürel çeşitlilik ve özgünlük ifadesi geliştirilmiştir (Stovel, 2004).

Nara Özgünlük Belgesi’nde dünyadaki çeşitli kültürlerin kendilerini ifade ediş biçimlerinin somut ve soyut çıktılarının çok farklı olabileceği (md. 7), bu sebeple özgünlüğü değerlendirmenin farklı kültürlere göre farklı çerçeveleri olabileceği (md. 11), malzemeye dayalı bir özgünlük değerlendirmesinin yanı sıra “biçim ve tasarım, kullanım ve işlev, gelenekler ve teknikler, konum ve yerleşim, ruh ve duygu” gibi farklı değerlendirme ölçütlerinin de olabileceği (md. 13) belirtilmiştir (ICOMOS, 1994). Özgünlük kavramının değerlendirilmesinde çizilen bu yeni çerçeveye Dünya Mirası Sözleşmesi Uygulama Rehberi’ndeki özgünlük ifadesi tüm bu özgünlük bileşenlerini kapsayacak şekilde genişletilmiş; biçim ve tasarım, malzeme ve madde, kullanım ve işlev, gelenekler, teknikler ve yönetim sistemleri, konum ve yerleşim, dil ve somut olmayan mirasın diğer biçimleri, ruh ve duygu, ve diğer iç ve dış etmenler olarak tanımlanmıştır (UNESCO, 2005). Böylelikle malzeme odaklı somut ve ölçülebilen özgünlük kadar yapım bilgisinin sürdürülmesini ve spiritüel devamlılığı esas alan somut olmayan özgünlük kavramı da kültürel varlık değerleri arasında tartışılabilir hale gelmiştir.

Arkeolojik alanlarda gerçekleştirilen uygulamaları özgünlük ilkesi çerçevesinde ele almak, arkeolojik alanların üzerinde bir yaşam sürmediği için günümüzde kullanılmakta olan yapılardan farklıdır. Örneğin artık var olmayan tapınma kültürlerinin gerçekleştiği tapınak yapılarında işlevin sürdürülebilirliğinden kuşkusuz söz edilemez. Bu sebeple bu çalışmada seçilen örneklerdeki özgünlük ilkesi, yapının alanda özgün durumundaki konumunun geri kazandırılması, malzeme özgünlüğü, yapım tekniğinin ve yapı sisteminin özgünlüğü olarak incelenmiştir.

4 Özgünlük kavramı üzerine tartışmalar için bkz: Jokilehto 1985, 1995b, 2006, 2019; Muñoz Viñas 2002; Stovel 2004, 2007, 2008; Chung 2005; Matero 2007; Jerome 2008; Scott 2015; Akagawa 2016; Gao ve Jones 2021.

ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ

Çalışma kapsamında Pergamon'daki Traian Tapınağı ve Letoon'daki Leto Tapınağı tanıtılmış, bu örneklerde yapılan uygulamalar, arkeolojik alan için belirlenen özgünlük ölçütleri kapsamında incelenerek değerlendirilmiştir.

TRAIAN TAPINAĞI, PERGAMON (MS 114-129, BERGAMA, İZMİR)

Pergamon, İzmir'in Bergama ilçesinde, Bakırçay (Kaikos) Nehri'nin geçtiği vadide yer almaktadır. Pergamon'da sistemli ilk kazılar 1878-1886 yılları arasında Demiryolu Mühendisi olan Carl Humann, Berlin Antik Eserler Müzesi Müdürü Arkeolog Alexander Conze ve Mimar Richard Bohn tarafından, Zeus Sunağı, Athena Tapınağı ve yukarı agoranın olduğu alanlarda yapılmıştır. Mimar Arkeolog Wilhelm Dörpfeld tarafından yürütülen 1900-1913 yılları arasındaki ikinci kazı döneminde, kentnin orta ve aşağı kısmı kazılmıştır. Arkeolog Theodor Wiegand tarafından 1927 yılından itibaren kazıların Alman Arkeoloji Enstitüsü adına yürütülmeye başlandığı üçüncü kazı döneminde; akropoldeki arsenaller, Kızıl Avlu ve Asklepieion ortaya çıkarılmıştır. 1959 yılında başlatılan dördüncü kazı dönemi, Arkeolog Prof. Dr. Erich Boehringer tarafından yürütülmeye başlanmış, Asklepieion'daki çalışmalar da sürdürülmüştür. 1972 yılından itibaren çalışmalar, Arkeolog Prof. Dr. Wolfgang Radt tarafından yürütülerek Traian Tapınağı'ndaki uygulama bu dönemde gerçekleştirilmiştir (Radt, 2002). 2005 yılından itibaren Hellenistik kent dokusunu açığa çıkarmayı amaçlayan çalışmalar Arkeolog Prof. Dr. Felix Pirson başkanlığında sürdürülmektedir (Pirson, 2007; Bachmann, 2014).

Eğimli araziye doğu-batı yönünde inşa edilmiş teraslara kurulu olan kentte Traian Kutsal Alanı (Traianeum), aşağı kentten görülebilecek şekilde, akropolün en yüksek noktasına MS 114-129 yılları arasında inşa edilmiştir. Kutsal alanın kuzey, doğu ve batı tarafları sütunlu galerilerle çevrelenmiş, güney kısmı manzaraya yönlenecek şekilde kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiştir. Arazideki kot farkından dolayı, kuzey galeri, andezit taşlarla örülmüş bir duvar üzerinde istinat duvarı olarak yükseltilmiş, yükseklik farkının fazla olduğu güney kısımda bu farkı dengelemek için kutsal alan altına birbirine paralel beşik tonozlu odalardan oluşan bir altyapı inşa edilmiştir. Peripteros plana sahip tapınak korint düzenindedir; uzun kenarlarında dokuz, kısa kenarlarında altışar sütun vardır. Tapınağın podyumu andezit kesme taş kullanılarak yapılmış, üzeri mermer levhalarla kaplanmıştır; tapınağın kolon ve alınlık gibi üst yapı mimari elemanları da mermerdir (Radt, 2002). Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzaj Alanı, 2014'te UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (UNESCO, 2021a).

Ayağa Kaldırma Uygulaması

Traianeum'un ayağa kaldırma projesi Mimar Prof. Dr. Klaus Nohlen yönetiminde hazırlanmış ve 1979-1994 yılları arasında tamamlanmıştır. Öncelikle kutsal alanın altyapısını oluşturan beşik tonozlarda, yapıyı tamamen ayağa kaldırma kaygısı güdülmeden sadece ziyaretçilerin güvenli olarak dolaşabilmeleri için gerekli koruma müdahaleleri yapılmıştır (Nohlen, 1999). Traianeum'un kuzey galerisindeki sütunlar, andezit - çimento karışımı yapay taşlarla kısmen tamamlanan duvar üzerinde özgün stilobatlar kullanılarak ayağa kaldırılmıştır (Radt, 1981, 1982, 1984; Nohlen, 1999). Kuzey ve doğu galerilerinin birleştiği köşede, mekânın algılanabilirliğini arttırmak amacıyla doğu galerisine ait beş sütun, başlık, arşitrav ve kornişleriyle ayağa kaldırılmıştır (Radt, 1986; Nohlen, 1999). Kırık parçaların birleştirilmesinde titanyumla güçlendirilmiş paslanmaz çelik çubuklar ve epoksi kullanılmıştır. Yapıda yüksek konuma sahip elemanların birleştirilmesinde, yıldırım riskini azaltmak için çelik yerine fiberglas çubuklar tercih edilmiştir. Yapının yaş değerini vurgulamak için kırık ve çatlaklar onarılmadan bırakılmıştır. Yeni malzeme hasır çelik donatılı mermer kırıntılı beyaz çimentodan yapay olarak üretilmiştir. Yapay taş üretimi için kullanılan mermer, antik dönemde olduğu gibi Marmara (Proconnesus) Adası'ndan getirilmiştir (Radt, 1987; Nohlen, 1999).

Anastilos için tapınağın kuzeydoğu köşesindeki dört sütunu ve kuzeybatı köşesindeki üç sütunu ayağa kaldırılmıştır. Kuzeydoğu köşedeki dört sütun; başlık, arşitrav, friz, korniş ve alınlık kullanılarak ayağa kaldırılmıştır. Altyapıdaki eksik ortostat, stilobat, sütun kaidesi ve alt tamburlar yeni malzemeden üretilmiştir. Yeni üretilen kısımlar süslemesiz bırakılmış, süslemelerin sadece konturu işlenmiştir. Özgün durumda frizlerin üzerinde bulunan Medusa başları kopmuş haldedir ve müzede sergilenmektedir. Anastilos uygulaması için özgün frizler, üstlerine yeni Medusa başları işlenmeden kullanılırken; yapının özgün süslemesini aktarmak amacıyla yeni üretilen frizler, Medusa başlarıyla birlikte işlenmiştir. Yeni üretilen beton elemanlarda büzölmeye karşı önlemler alınmıştır. Döküm, eski su kaynaklarından gelen soğuk su ve soğuk mermer kırığı agrega kullanılarak sabahın erken saatlerinde hava soğukken yapılmıştır. Beton parçaların, hava koşullarından etkilenip çatlamalarını önlemek için bu parçalar birkaç haftalığına toprak altına gömülmüşler, böylece sabit sıcaklık ve nemde tutularak sertleşmeleri sağlanmıştır (Radt, 1988; Nohlen, 1999). Kuzeybatı köşede de üç sütun ayağa kaldırılmıştır (Radt, 1989a, 1990). Tapınak podyumuna ait andezit blokların dış kısmı özgün ve yapay mermer ortostat blokları ile kaplanmıştır (Radt, 1989b).

Fotoğraf 1. Asklepieion'dan akropolün görünümü. Traianeum tepede görülmektedir (1 Nisan 2018). / The view of the acropolis from the Asklepieion. Traianeum is seen on the hill (April 1, 2018).

Tapınağın güneydoğu köşesinde podyuma ait korunmuş elemanların üzerine güney alınlığın özgün parçalarının büyük kısmı yerleştirilmiştir. Bu çalışma, tapınağın boyutunun algılanabilmesi, alınlığa ait parçaların yerden kaldırılarak korunması ve yakından incelenebilmesi için gerçekleştirilmiştir (Radt, 1993). 2001 yılında Traianeum batı galerisindeki bir sütunda hasar tespit edilince sütunun onarımı için bu kez yapay taş değil yeni mermer malzeme seçilmiştir. Yenilenen mermer parça ile sütunun özgün üst parçası üç adet paslanmaz çelik çubuk ile birleştirilmiştir (Radt 2003).

Değerlendirme

Traianeum'da yapılan anastilosis çalışmaları, yapının özgünlük değerini korumaya ve ziyaretçilere doğru bilgi aktarmaya yöneliktir. Anastilosis uygulamasında yapıyı tümüyle ayağa kaldırmak değil (Nohlen, 2014), günümüze ulaşan kısımları aracılığıyla yapının özgün durumuna ilişkin bilgi vermek amaçlanmıştır.

Yapının Alan İçindeki Özgünlüğü

Akropolde yer alan Pergamon Traian Tapınağı'ndaki anastilosis uygulaması, yapıyı özgün durumunda olduğu gibi aşağı kentten hatta 1 km ötesindeki Asklepieion'dan görülebilir kılmıştır (Foto. 1). Alanda Traian Tapınağı'nı ayağa kaldırmak için öncelikle altyapısındaki beşik tonozlu galerilerde tamamlama çalışmaları yapılmıştır. 2012 yılından itibaren de daha aşağı terastaki gymnasiumun palastrasının kuzeybatı köşesinde kısmi ayağa kaldırma çalışması (Pirson vd., 2020) gerçekleştirilmiştir.

Ancak beşik tonozlu galerilerin yüzey kotundan aşağıda olması, gymnasiumun ise güney yamaçta aşağı kotta yer alması sebebiyle bu yapılar Asklepieion'dan görülmemekte ve tiyatro ile birlikte sadece Traian Tapınağı ön plana çıkmaktadır.

Anastilosis, tapınağın antik dönemdeki etkileyici görünümünün kısmen geri kazandırılmasını ve şehrin üstünde bir sembol olarak varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Kentin teraslar şeklindeki tasarımı, alanda dolaşırken tapınağın diğer yapılar üzerindeki baskın olabilecek etkisini ortadan kaldırmıştır. Yine de baskın olma olasılığına karşı, ayağa kaldırma çalışmasının, tapınağın güneydeki yamaçtan uzak olan kuzeydoğu arka köşesinde yapılması tercih edilmiştir. Ancak Hellenistik dönemdeki geleneğin aksine, Roma İmparatorluk döneminde, tanrı tapınaklarından üst kotta yapılar yapılmaya başlanmış olmasıyla değişen politik anlayışın; günümüzdeki anastilosis çalışmasının, Traianeum'u, Athena Tapınağı'ndan daha ön plana çıkarmasıyla paralellik taşıdığı ileri sürülebilir. Nitekim tapınağın konumu, akropolde en üst noktada seçilerek imparatorluk kültürünü simgeleyen bu yapının kentin uzak noktalarından bile görünmesi amaçlanmıştır (Nohlen, 2014).

Uygulamayla Anadolu'daki en güçlü yerel krallıklardan biri olan (Pirson, 2021) kentin Hellenistik dönem yerine, Roma İmparatorluk dönemindeki görüntüsü vurgulanmıştır (Radt, 2002). Bu seçimin sebebinin Traianeum'un özgün yapı elemanlarının günümüze fazla sayıda ulaşması olarak açıklanmıştır (Nohlen, 2014).

Özellikle Traianeum'un yakın teraslarında bulunan Athena Tapınağı, Zeus Sunağı, kütüphane ve Demeter Kutsal Alanı'nın elemanlarının günümüze plan düzleminde ulaştığı ya da yerinden taşındığı düşünüldüğünde, bu seçim uygun görünmektedir. Ayrıca bu seçimin Türkiye otoritelerinin beklentilerini karşılamak ve onlara kazı ekibinin teşekkürlerini sunmak için de gerçekleştirildiği belirtilmiştir (Nohlen, 2014).

Kentin topoğrafik yapısına fazla müdahaleden kaçınmak için kısmi anastilosis yapıldığı ileri sürülmüştür (Bachmann, 2014). Arazinin farklı kotlardaki teraslardan oluştuğu ve bu teraslardaki yapıların çoğunun da günümüze ulaştığı göz önünde bulundurularak, tapınaktaki anastilosis uygulamasının çevresiyle uyumlu olduğu söylenebilir. Ancak günümüze fazla elemanı ulaşmayan (Kästner, 2014) ve ayağa kaldırılmamış olan, kentte en erken kutsal yapı olarak tarihlendirilebilen (Pirson 2021) Athena Tapınağı'nın varlığını fark etmek zordur (Foto. 2). Benzer şekilde, alandaki Roma dönemi öncesi erken tapınak yapılarından geç klasik döneme tarihlendirilen Demeter Kutsal Alanı'nın (Pirson, 2021) ayağa kaldırılmamış olması ve Athena kültü için inşa edilmiş olan Zeus Sunağı'nın da alanda olmaması sebebiyle varlığı anlaşılammakta ve Traianeum alandaki en önemli yapı haline gelmektedir.

Malzeme Özgünlüğü

Kutsal alandaki anastilosis çalışmalarında olabildiğince az yeni malzeme kullanılmaya çalışılmış, anastilosis uygulaması için en fazla özgün malzemenin bulunduğu kısım tespit edilmiştir. Fazla hasar gören galeri ve tapınak bölümlerine müdahale edilmemiştir. Özgün yerlerine konmaları için fazla malzeme gerektiren güney alınlık gibi elemanlar birleştirilerek, yerde sergilenmiştir (Foto. 3).

Yeni malzeme üretiminde, özgün taş ocağından çıkarılan mermer ve antik su kaynağının suyu kullanılmıştır. Bu uygulamalarla, malzeme özgünlüğünün kısmen sürdürüldüğü öne sürülebilir.

Anastilosis uygulamasında, ekonomik olarak daha uygun olduğu için yapay taş kullanılmıştır (Radt, 2003). Mermer tozu kullanılarak görsel açıdan hem uyumlu hem de farklı tonda bir malzeme elde edilmiştir (Foto. 4). Yeni üretilen kısımlar süslemesiz olarak bırakılmıştır (Foto. 5). Mimari eleman ölçeğinde, eksik parçaları olan sütun tamburları, başlık, arşitrav, friz ve kornişler yeni malzeme ile tamamlanırken, ortostat, stilobat, sütun kaidesi ve alt tamburlardan günümüze ulaşmamış olanları yeni malzemedan üretilmiştir.

Fotoğraf 2. Traianeum'un bir alt terasında günümüze plan düzleminde ulaşmış Athena Kutsal Alanı (1 Nisan 2018). / *The Athena Sanctuary, which has survived to the present day at plan level on a lower terrace of the Traianeum (April 1, 2018).*

Fotoğraf 3. Tapınağın kuzeydoğu köşesinde ayağa kaldırılan kısım. Güney alınlık çok fazla yeni malzeme gerektireceği için sütunlar olmadan yerleştirilmiştir (1 Nisan 2018). / *The part that was re-erected in the northeast corner of the temple. The south pediment was placed without columns as it would require a lot of new material (April 1, 2018).*

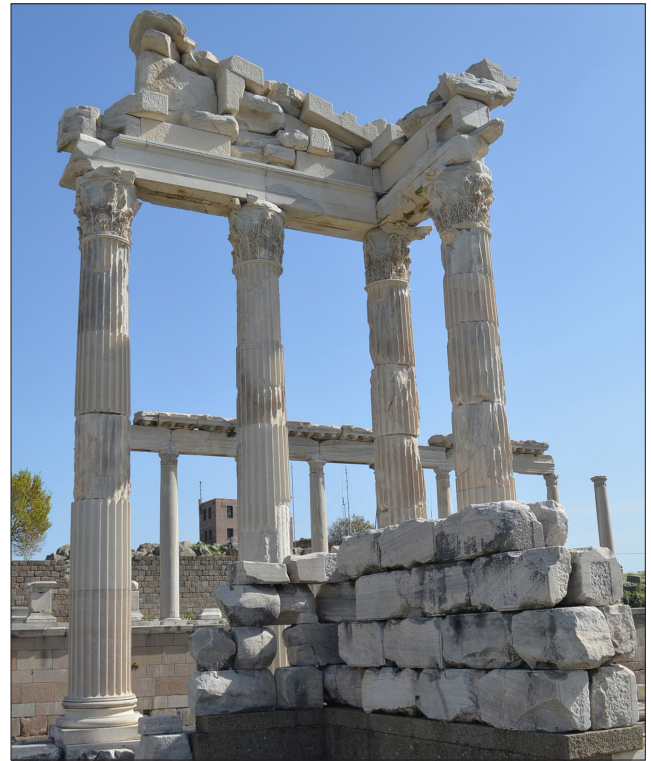
Üretilen yapay taş malzemenin, özgün malzeme için en az tehdit oluşturması amacıyla önlemler alınmıştır. Yine de tercih edilen yapay taş malzemenin özgün malzeme ile malzeme uyumu sağladığı konusu tartışmaya açıktır. Uygulamadan sonraki yıllarda sütunda hasar tespit edilen kısım, doğal taş malzeme ile değiştirilmiştir. Bundan sonraki bakım işlemlerinde de doğal taş kullanılarak, uygulamanın, özgün malzemeye daha uyumlu hale getirileceği öngörülebilir.

Strüktür Sistemi ve Yapım Tekniği Özgünlüğü

Pergamon Traian Tapınağı'nda eksik elemanlar betonarme ile üretilmiş olmasına karşın, betonarme bir sistem üretilmemiş, elemanlar birbirlerine çelik çubuklar ile bağlanmıştır.

Anastilosis uygulamasında yapının özgün yapım sistemi tam olarak sürdürülememiş olsa da, tamamen modern bir strüktür sistemi planlamak yerine, elemanların, strüktürel açıdan bağımsız olarak çalışması planlanmıştır (Nohlen, 1999). Özgün yapım tekniğinde olduğu gibi, elemanlar harç kullanılmadan kuru teknikle bir araya getirilmiştir.

Olası bir deprem etkisinde titanyum katkılı paslanmaz çelik çubukların mermer elemanlardan önce kırılacağı ve özgün elemanlara zarar vermeyeceği öngörülmüştür (Nohlen, 1999). Bu sebeplerle yeni strüktür sisteminin özgün elemanlarla uyumlu çalışmasının amaçlandığı ileri sürülebilir.

Fotoğraf4. Tapınağın kuzeydoğu köşesinde ayağa kaldırılan kısmın selladan görünüşü. Yeni malzeme ile üretilen kısımlar renkleri ve yıpranmamış detaylarıyla özgün sella blokları, sütun tamburları, başlıklar, arşitrav ve alınlık bölümlerinden ayırt edilebilmektedir (1 Nisan 2018). / *The view of the re-erected northeast corner of the temple from the cella. The parts produced with the new material can be distinguished by their colours and uneroded details from the original cella blocks, column drums, capitals, architrave and pediment sections (April 1, 2018).*

Fotoğraf 5. Kuzey alınlıkta özgün elemanlar ve süslemesiz olarak yeniden üretilmiş parçalar. Medusa başlı frizler bütünlüğün bozulmaması için Medusa başlı olarak yeniden üretilmiştir (1 Nisan 2018). / *Original members on the north pediment and reproduced pieces without ornaments. Medusa-headed friezes were reproduced as Medusa-headed in order to preserve the integrity (April 1, 2018).*

LETO TAPINAĞI, LETOON (MÖ 160-130, KUMLUOVA, SEYDİKEMER, MUĞLA)

Letoon Kutsal Alanı, Muğla'ya bağlı Kumluova Mahallesi'nde yer almaktadır. Letoon antik kentinde ilk kazılar, 1951 yılından itibaren Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü adına, Xanthos'ta çalışmalarını sürdüren Fransız ekip tarafından, Arkeolog Prof. Dr. Henry Metzger yönetiminde 1962 yılında başlamıştır (Metzger, 1964). Kazılar, 1980 yılından itibaren Caen Üniversitesi'nde Öğretim Üyesi Arkeolog Prof. Dr. Christian Le Roy tarafından yönetilmiştir (Le Roy, 1981). 1997 yılında, o zamana dek birlikte yürütülen Xanthos-Letoon kazıları ayrılarak Xanthos kazısının başkanlığını Bordeaux Montaigne Üniversitesi Öğretim Üyesi Jacques des Courtils üstlenirken, Letoon kazısının başkanlığını Strasbourg Üniversitesi Öğretim Üyesi Mimar Doç. Dr. Didier Laroche üstlenmiştir (Des Courtils & Laroche, 1999). 2011-2017 yılları arasında kazılar Başkent Üniversitesi Öğretim Üyesi Arkeolog Doç. Dr. Sema Atik Korkmaz tarafından yürütülmüş olup (Atik Korkmaz & Demirtaş, 2016), 2020 yılından itibaren ise Xanthos ve Letoon kazıları tekrar birleştirilerek Selçuk Üniversitesi Öğretim Üyesi Arkeolog Doç. Dr. Erdoğan Aslan tarafından yürütülmeye başlanmıştır (Aslan vd., 2022).

Antik dönemde 4 km kuzeyindeki Likya medeniyetinin başkenti Xanthos kentine bağlı olan Letoon Kutsal Alanı, Eşen Ovası'nda, antik dönemdeki adı Xanthos olan Eşen Çayı'nın batısında bugün etrafını seraların kapladığı

alüvyonlu bir arazide, Tümtüm Tepesi'nin eteğindedir. Letoon, tanrıça Leto ve ikiz çocukları Apollo ve Artemis'e adanmış kutsal bir alandır. Kutsal alanda Leto, Artemis ve Apollo Tapınakları yan yana inşa edilmiştir. Letoon Kutsal Alanı, Xanthos Antik Kenti ile birlikte 1988'de UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (UNESCO, 2021b).

Ayağa Kaldırma Uygulaması

MÖ 160-130'da, MÖ 4. yy'a tarihlenen daha önceki bir tapınağın üzerine inşa edildiği düşünülen Leto Tapınağı iyonik düzendedir. Üç basamaklı krepisinin üzerinde kısa kenarlarında altışar, uzun kenarlarında on birer sütun vardır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan tapınak pseudo-dipteros ve peripteros plan özelliklerine sahiptir (Hansen 1991). Kireç ocağı olarak kullanılıp büyük hasar gören Apollo ve Artemis tapınaklarının aksine, Leto Tapınağı'nın mimari elemanları yıkılınca alüvyona gömüldüğü için büyük oranda korunmuştur (Laroche 2007). Ana malzemesi kireç taşı olan tapınak, kuru teknikle, taşlar kenet ve zıvanalarla bağlanarak inşa edilmiştir. Bloklar arasında dikeyde demir zıvanalar, yatayda bronz kenetler kullanılmış ve bunlar kurşunla kaplanmıştır (Des Courtils ve Laroche, 2002).

Leto Tapınağı'nın ayağa kaldırma çalışmasını Mimar Doç. Dr. Didier Laroche üstlenmiştir (Des Courtils ve Laroche, 1999). Leto Tapınağı'nın sütunlu kısımlarının 2/3'si, sella duvar bloklarının %80i günümüze ulaşmıştır.

Tapınağın iyi korunmuş kuzey tarafına odaklanan anastilosis projesi 2000-2007 yılları arasında uygulanmıştır. Yapının kütesini algılatmak amacıyla anastilosis projesi hazırlanırken alanın harabe halindeki görünümüyle uyum sağlaması; yeni kütesiyle Apollo ve Artemis Tapınakları üzerinde baskın etki yaratmaması için kısmi anastilosis kararı alınmış; sella duvarlarının orta hizaya kadar tamamlanması, doğu tarafta sadece plan kurgusunu anlaşılır kılmak için sütun alt kısımlarının farklı yüksekliklerde ayağa kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu sebeple tapınağın diğer yapılarla ilişkisi ve ziyaretçilerin dolaşım şeması da düşünülerek özgün cephe görüntüsünü algılayacak kuzey kısmının anastilosisine yoğunlaşmıştır. Tekrar kullanılabilir durumdaki tamburların oranı %30 civarındadır, ancak bu tamburlar özgün yerlerine yerleştirilmek istendiklerinde, özgün yüksekliğe ulaştırılabilecek sütun sayısı azalmış, sadece beş sütunun kısmi anastilosisi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra, tapınağın Hristiyanlık döneminde uğradığı yıkımı aktarmak amacıyla tapınağın batı tarafındaki elemanlarının ayağa kaldırılmadan yerde sergilenmesi planlanmıştır (Laroche ve Bernard, 1998; Des Courtils ve Laroche, 2000, 2003, 2009; Laroche, 2007).

Yeni bloklar özgün ocağın yakınlarından çıkarılan ve özgün bloklarla benzer özellikteki kireç taşından üretilmiş ve sadece gerekli yerlerde strüktürel sağlamlığı sağlamak için parça bazında tamamlamalar yapılmıştır. Günümüze hiç ulaşmayan ya da uygulamada kullanılamayacak kadar hasarlı ulaşan ortostat, stilobat ve sütun kaideleri yerine yeni kireçtaşı malzemeden üretilmiş elemanlar kullanılmıştır. Özgün durumda olduğu gibi dikey zıvanalar demirden, yatay kenetler bronzdan üretilerek çevreleri kurşunla kaplanmıştır. Özellikle sella bloklarının yerlerine yerleştirilmesinde antik dönemdeki

yöntemler izlenmiş; bloklar vinç kullanılmadan levye yardımıyla yerleştirilmiştir. Hatta antik kaldıraçlar tasarlanıp kullanılması planlandıysa da bütçe ve bilgi yetersizliği sebebiyle bu proje gerçekleştirilememiştir (Laroche ve Bernard, 1998; Des Courtils ve Laroche, 2000, 2003, 2009; Laroche, 2007).

Değerlendirme

Yapılan uygulamada mimari elemanların özgünlük oranı yukarıda belirtildiği gibi oldukça yüksektir. Yeni malzeme kullanımı, strüktür sisteminin bütünlüğünün sağlanması için sella duvarı, sütun tamburları gibi gerekli yerlerle sınırlandırılmış ve özgün malzemeye benzer özellikte kireç taşı kullanılmıştır. Mimari blokların yerleştirilmesinde bilimsel yöntemler izlenmiş, elemanların doğru yerleri saptanmıştır.

Yapının Alan İçindeki Özgünlüğü

Letoon Leto Tapınağı'nın Apollo ve Artemis tapınaklarından büyük inşa edilmiş olması, kutsal alanın öncelikli olarak Leto'ya adanmış olması ve onun adıyla anılması göz önünde bulundurulduğunda, anastilosis uygulamasının tapınağın özgün durumda sahip olduğu önemini geri kazandırmaya yönelik olduğu söylenebilir. Tapınak kutsal alanda daha büyük inşa edilip ana tapınım gördüğü gibi, günümüzde de ayağa kaldırılmış olması sebebiyle yanındaki tapınaklardan daha vurguludur. Bu sebeple, alanda Leto Tapınağı'nın Apollo ve Artemis tapınaklarından ön planda olması, özgün durumuyla paralellik taşımaktadır. Yine de Leto Tapınağı'nda uygulanan anastilosis çalışması, yanındaki Artemis ve Apollo tapınaklarının plan düzleminde günümüze ulaştığı göz önünde bulundurularak tapınakları ezmeyecek oranda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Foto. 6).

Fotoğraf 6. Soldan sağa günümüze plan düzleminde ulaşmış ve ayağa kaldırılmamış Apollo ve Artemis tapınakları ve sella duvarları ile kuzeybatı köşede üç sütunu kademeli olarak ayağa kaldırılmış Leto Tapınağı (13 Eylül 2019). / From left to right, the Temples of Apollo and Artemis, which have survived to the present day at the plan level, and the Temple of Leto, whose cella walls and three columns in the northwest corner were gradually re-erected (September 13, 2019).

Tapınağa ait mimari elemanlar %80 oranında mevcut olsa da ayağa kaldırılmış tapınağın, kutsal alanın harabe görüntüsüyle uyum sağlaması için kısmi anastilosis yapılmıştır. Tapınak duvar ve sütunları kütleli aktarabilecek kadar kademeli olarak ayağa kaldırılmıştır. Bunun için de tapınağın Artemis ve Apollo tapınaklarının tarafında olmayan kuzeybatı köşesi seçilmiştir. Ancak uygulama sonucunda tapınağın ziyaretçiler üzerinde bırakacağı etki de düşünülerek kutsal alanın özgün durumunda güneyden olan girişi yerine kuzeybatıdan girildiğinde tapınağın göze çarpması planlanmıştır. Anastilosiste kullanılan özgün elemanlara mümkün olduğunca müdahaleden kaçınılmıştır; bloklar ayağa kaldırılmış olsa da yıpranmış halleriyle alandaki diğer yapı blokları ile görsel olarak bütünlük içindedir.

Malzeme Özgünlüğü

Leto Tapınağı %80 özgünlük oranı ile iyi korunmuş tapınaklardan bir örnektir (Atik Korkmaz, 2016). Tapınağın özgün mimari elemanlarının fazla olduğu sella kuzey, doğu ve batı duvarlarının alt sıraları ile peristilin kuzeybatı köşesi uygulama noktası olarak seçilmiştir (Foto. 7). Özgün elemanlar mevcut olsa da, ayağa kaldırma çalışması için fazla yeni malzeme gereken kısımların anastilosisinden bu özgünlük oranını bozmamak için kaçınılmıştır. Anastilosis çalışmasında kullanılan bloklar, ayrıntılı çalışmalar sonucunda, düşme yerleri, kenet ve zivana izleri, inşa edildikleri sırada diğer elemanlar üzerinde bıraktığı izler incelenerek eşleştirilmiştir.

Anastilosis uygulamasında mümkün olduğunca az oranda yeni malzeme kullanılmış, tapınağın özgün bloklarının fazla olduğu kısımlar ayağa kaldırılmıştır. Tapınağı daha fazla ayağa kaldırmak mümkün olsa da alınlık günümüzde

Fotoğraf 7. Yüksek oranda özgün malzemeyle ayağa kaldırılmış kuzeybatı köşedeki üç sütun ve yeni malzemeyle üretilmiş sütun kaidesi ve stilobatlar (28 Ekim 2017). / *The three columns in the northwest corner, which were re-erected with a high percentage of original materials, and the column bases and stylobates reproduced with new materials (October 28, 2017).*

Fotoğraf 8. Sella kireçtaşından yeni üretilen bloklar (28 Ekim 2017). / *Newly produced blocks from limestone in the cella (October 28, 2017).*

yerde birleştirilerek sergilenmektedir. Yeni malzeme gerekli olan yerlerde tapınağın özgün malzemesi olan kireçtaşının çıkarıldığı ocak yakınlarından yine kireçtaşı çıkartılarak anastilosiste kullanılmıştır (Foto. 8).

Mimari eleman ölçeğinde günümüze ulaşmayan ya da hasarlı olan stilobat, sütun kaidesi ve sella blokları yeniden üretilirken sütun tamburlarında eksik parçalar yeni malzeme ile tamamlanmıştır (Foto. 9).

Fotoğraf 9. Sütun tamburlarında kireçtaşından üretilen yeni parçalarla yapılan tamamlamalar (28 Ekim 2017). / *Integrations with new pieces made of limestone in column drums (October 28, 2017).*

Strüktür Sistemi ve Yapım Tekniği Özgünlüğü

Tapınak özgün halindeki görüntüsüne kavuşturulmaya çalışılırken, elemanların yerleştirilmesinde mümkün olduğunca antik dönemdeki teknikler izlenerek vinç yerine levyeler kullanılmıştır.

Tapınağın özgün mimari elemanlarına, özgünlüklerini korumak amacıyla olabildiğince müdahale edilmemiş; bloğun üzerine uygulama yapmak yerine strüktürel olarak sağlamlık gerektiren yerlere kireçtaşından üretilmiş ek malzeme yerleştirilmiştir. Sütun tamburları dışında tapınak bloklarının birleştirilmesinde özgün teknik izlenerek demir kenetler kullanılarak çevreleri kurşunla kaplanmıştır (Foto. 10). Yapılan bu uygulamalar, tapınak özgünlüğünün hem malzeme hem teknik anlamda sürdürüldüğü uygulamalar olarak değerlendirilebilir.

Leto Tapınağı'nda yeni üretilen mermer parçalar demir kenet kullanılarak birbirine bağlandığından özgün yapım tekniğinin sürdürüldüğü ileri sürülebilir. Ancak strüktürel sistemde dayanıklılığı sağlamak amacıyla kaçınılmaz olarak çelik çubuklarla birleştirilen kırık mimari elemanlar mevcuttur.

Fotoğraf 10. Stilobat bloklarında özgün haliyle korunmuş kenetler (13 Eylül 2019) / *Clamps preserved in their original form on stylobate blocks (September 13, 2019).*

ÖRNEKLERİN KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRMESİ

Pergamon Traian Tapınağı ve Letoon Leto Tapınağı, Batı Anadolu'da yer alan ve anastilosis uygulamasının gerçekleştirildiği iki örnektir. Aralarında 20 yıl bulunan iki örnek karşılaştırıldıklarında, özellikle malzeme kullanımında daha çağdaş çözümlerin tercih edilmeye başlandığı gözlemlenmektedir. Yapıların alan içindeki özgünlükleri incelendiğinde, iki yapı da alanda ayağa kaldırılan tapınma işlevinin atfedildiği kutsal yapılar olduğundan uygulamayla alandaki özgün bağlamlarına kavuşturulmuşlardır. Traian Tapınağı, özgün durumunda

olduğu gibi uygulamadan sonra da aşağı kentten ve Asklepieion'dan görülür hale gelmiş, Leto Tapınağı da kutsal alanda ilerlendiğinde karşımıza çıkmaktadır. Ancak düz bir alanda kurulan ve kutsal alanın en önemli yapısı olan ve alandaki en büyük tapınak olarak inşa edilen Leto Tapınağı'nın uygulamayla alandaki vurgusunun arttırılması, alan içindeki özgün durumu yansıtırken; teraslı kentin en yüksek noktasındaki Traian Tapınağı'nın ayağa kaldırılması, her ne kadar kentin teraslı yapısı sayesinde plan düzleminde günümüze ulaşan yapılar üzerinde baskınlık kurmasa da yine de kentin Hellenistik döneminin değil Roma İmparatorluk döneminin ön plana çıkarılmasına sebep olmuştur. Yine de bu kararın, Roma İmparatorluk döneminde tanrı tapınakları yerine imparatorluk kültürüne önem atfedilmesi süreciyle paralellik taşıdığı ileri sürülebilir. İki uygulamada da baskınlığı azaltmak için Traian Tapınağı'nda güney yamaçtan uzaktaki kuzeydoğu arka köşede, Leto Tapınağı'nda ise yanındaki Artemis ve Apollo Tapınakları'ndan uzaktaki kuzeybatı köşede anastilosis uygulaması gerçekleştirilmiştir.

Malzeme özgünlüğü incelendiğinde, iki yapıda da özgün malzemenin fazla olduğu kısımlarda anastilosis uygulamasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Her iki örnekte de özgün alınlık elemanları mevcut olduğu halde Traian Tapınağı'nda alınlığın ayağa kaldırılmasında kullanılacak sütunlar için fazla miktarda yeni malzeme gerektiğinden, Leto Tapınağı'nda ise yapıyı alanda baskın hale getirmemek için alınlık parçaları yerde sergilenmektedir. Her iki örnekte de kırık mimari elemanlarda parça tamamlamaları yapılmış; hasarlı olduğu için kullanılmayan ya da günümüze ulaşmayan elemanlar ise hem mimari bilgiyi iletmek hem de strüktürel bütünlüğü sağlamak için yeni malzeme ile üretilmiştir. Traian Tapınağı'nda yapay taştan üretilen yeni malzeme kullanılsa da, yeni malzemedeki mermer kırığı özgün taş ocağından getirilmiştir. Leto Tapınağı'nda ise özgün malzemeyle aynı taştan üretilen yeni malzeme kullanılmıştır. Traian Tapınağı uygulamasında sonraki yıllarda hasar gören sütunun onarımı için ve 2018'de tamamlanan gymnasium palastrasındaki anastilosis uygulaması için (Pirson vd., 2019; 2020) yapay taş yerine mermer seçilmiştir. Böylece, ekonomik sebeplerle tercih edilen yapay taş kullanımının alandaki sonraki dönem uygulamalarında yerini özgün malzemeyle uyumlu doğal malzemelere bırakacağı öngörülebilir.

Strüktür sistemi ve yapım tekniği açısından iki uygulamada da özgünlük kısmen sürdürülmüştür. Traian Tapınağı'nda eksik elemanlar betonarme sistemle üretilmiş olsa da, tamamen betonarme bir sistem tasarlamak yerine elemanlar bağımsız çalışacak şekilde birbirlerine yine kuru teknikle bağlanmıştır. Kırık parçaların birleştirilmesinde titanyumla güçlendirilmiş paslanmaz çelik çubuklar ve daha yüksek kottaki elemanlar için

yıldırım riskini azaltmak amacıyla fiberglas çubuklar kullanılmıştır. Leto Tapınağı'nda ise özgün teknikte olduğu gibi dikeyde demir zıvana, yatayda bronz kenetler kullanılmıştır. Strüktürel dayanımı sağlamak amacıyla kaçınılmaz olarak çelik çubuklarla birleştirilen mimari elemanlar olsa da, anastilosis uygulaması gerçekleştirilirken de özgün yapım aşamaları denenerek sella bloklarının yerleştirilmesinde modern vinç yerine levyeler kullanılmıştır.

SONUÇ

Anastilosis uygulaması, arkeolojik alanlarda yapıların dağılmış parçalarını bir araya getirip ayağa kaldırılmasıyla yapıların üç boyutlu algılanmalarını arttırmayı amaçlayan koruma ve sunuma yönelik bir uygulamadır. Bu uygulamayla hem yapıların dağılmış parçaları için yerde durdukları duruma göre daha iyi bir koruma sağlanmakta, hem yapıların mimari ve mekânsal özellikleri ziyaretçilere daha iyi aktarılmakta, hem de arkeolojik alanın daha iyi bir sunumu sağlanmaktadır. Uygulamanın temel yaklaşımı özgünlük ilkesidir. İlk koruma belgelerinden olan Atina Tüzüğü (1931) ve Venedik Tüzüğü'nde (1964) özgünlüğün daha çok malzeme özgünlüğü yönüne vurgu yapılsa da, Nara Özgünlük Belgesi (1994) ile özgünlük kavramı farklı kültürlerle göre çok boyutlu anlamları olan bir kavrama dönüşmüştür. Bu sebeple bu çalışmada, anastilosis uygulamalarında özgünlük ilkesi, yapının alan içinde özgünlüğü, malzeme özgünlüğü ve strüktür sistemi ve yapım tekniği özgünlüğü başlıkları altında Traian Tapınağı ve Leto Tapınağı'ndaki uygulamalar üzerinden incelenmiştir.

Arkeolojik alandaki bir yapı için anastilosis kararı alınırken uygulamanın yapı bütünlüğüne sağladığı katkı kadar alanda oluşturacağı etki de göz önünde bulundurulmalıdır. Ayağa kaldırılacak olan yapının, uygulama sonrasındaki durumunun antik kent içindeki özgün önemiyle paralelliği, alandaki diğer yapılarla ilişkisi ve diğer yapıların günümüzdeki durumları dikkate alınmalıdır. Harabe halindeki bir arkeolojik alanda ayağa kaldırılacak olan yapının alandaki diğer yapıların önüne geçme ve özgün durumundan çok daha vurgulu hale gelme ihtimali vardır.

Anastilosis uygulaması gerçekleştirilen kalıntıda yepyeni bir görüntü oluşturmamak için mümkün olduğunca fazla özgün malzemesi günümüze ulaşmış yapılarda ya da yapı bölümlerinde uygulama gerçekleştirilmelidir. Fazla oranda özgün malzemesi ulaşmayan yapılarda gerçekleştirilecek olan ayağa kaldırma çalışmaları çok fazla yeni malzeme gerektireceğinden yeni bir yapı ortaya çıkmasına sebep olabilir, bu da uygulamayı rekonstrüksiyon uygulamasına dönüştürebilir. Sadece

özgün elemanlar kullanılarak bir anastilosis uygulaması gerçekleştirmek mümkün olmayabilir. Bu durumda yeni malzeme olabildiğince az miktarda kullanılmalı, kullanılacak olan yeni malzeme, özgün elemanlarla görsel ve yapısal uyumsuzluk yaratmayacak ve özgün malzemenin önüne geçmeyecek şekilde seçilmelidir.

Malzeme özgünlüğü kadar yapım sisteminin özgünlüğünün sürdürülmesi de anastilosisin esaslarındandır. Yapının elemanlarının günümüze eksik ulaşması ve deprem olasılığı sebebiyle, anastilosis çalışmalarında yeni strüktür sistemleri geliştirilmek zorunda kalınmaktadır. Yeni strüktür sisteminde paslanmaz çelik, titanyum ya da fiberglas çubuklar tercih edilmekte ve bunlar epoksi yardımıyla sütunları bir araya getirmek için kullanılmaktadır. Deprem anında özgün elemanlar yerine bu çubukların kırılması ve özgün elemanlara zarar gelmemesi öngörülmektedir. Yatay elemanlar ise etrafı kurşun kaplanmış demir ve bronz kenetlerle bir araya getirilmektedir. Böylelikle yeni strüktür sisteminde özgün durumda olduğu gibi bağlayıcı harç kullanılmamakta, sütunlar için kısmi olarak özgün teknik sürdürülse de yatay elemanlar için özgün yapım tekniğinin sürdürüldüğünü söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, anastilosis uygulamasında özgünlük ilkesinin sürdürülmesi, yapıyı tümüyle ayağa kaldırmak yerine günümüze ulaşan kısımlarıyla özgün durumunu korumak ve sunmak olarak belirlenebilir. Bu kapsamda, uygulamanın gerçekleştirildiği yapı kalıntısının alan içindeki özgünlüğü, malzeme özgünlüğü, strüktür sistemi ve yapım tekniği özgünlüğü ancak büyük oranda özgün malzemenin varlığı durumunda gerçekleştirilebilir. Ayağa kaldırılacak yapının alanda yepyeni bir görüntü oluşturmaması için özgün malzemesi fazla oranda günümüze ulaşmış yapılar ya da yapı bölümleri seçilmelidir. Yapının strüktürel bütünlüğü geri kazandırılırken özgün strüktür sistemi ve yapım tekniği sürdürülmelidir.

KAYNAKÇA

- Aslan, E., Erdoğan L. U., Kılıç Y. ve Orhan Y. (2022). *Ksanthos – Letoon Kazı Çalışmaları: 2020. 2019-2020 Yılı Kazı Çalışmaları*, II, 99-110.
- Ahunbay, Z. (2010). Arkeolojik Alanlarda Koruma Sorunları Kuramsal ve Yasal Açılardan Değerlendirme. *TÜBA-KED*, 8, 103-118.
- Akagawa, N. (2016). *Rethinking the Global Heritage Discourse – Overcoming ‘East’ and ‘West’?*, *International Journal of Heritage Studies*, 22(1): 14–25.
- Atik Korkmaz, S. 2016. “Letoon”, (Eds.) N, Ertürk & Ö. Karakul, UNESCO World Heritage in Türkiye 2016. Ankara: Turkish National Commission for UNESCO.
- Australia Icomos. 2013. The Australia ICOMOS Charter for the Conservation of Places of Cultural Significance (The Burra Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, <https://australia.icomos.org/wp-content/uploads/The-Burra-Charter-2013-Adopted-31.10.2013.pdf>
- Bachmann, M. (2014). Ortaya Çıkarmak ve Korumak: Pergamon’da 130 Yıllık Restorasyon Tarihçesi / Excavation and Conservation: 130 Years of Restoration History at Pergamon. F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Pergamon: Anadolu’da Hellenistik Bir Başkent / Pergamon: A Hellenistic Capital In Anatolia*, (s. 80-101) içinde. Yapı Kredi Yayınları.
- Chung, S. J. (2005). East-Asian Values in Historic Conservation. *Journal of Architectural Conservation*, 11(1), 55-70.
- Des Courtils, J.ve Laroche, D. (1999). *Xanthos Letoon 1997 Kazı Raporu. XX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 131-137.
- Des Courtils, J.ve Laroche, D. (2000). Xanthos et le Létôon: Rapport sur la Campagne de 1999. *Anatolia Antiqua*, VIII, 339-383.
- Des Courtils, J.ve Laroche, D. (2002). Xanthos et le Letoon: Rapport sur la Campagne de 2001. *Anatolia Antiqua*, X, 297-333.
- Des Courtils, J.ve Laroche, D. (2003). Xanthos et le Létôon: Rapport sur la Campagne de 2002. *Anatolia Antiqua*, XI, 423-456.
- Des Courtils, J.ve Laroche, D. (2009). Xanthos- Letoon. G. Pulhan (Ed.), *World Heritage in Türkiye* (s.317-347) içinde. Republic of Türkiye Ministry of Culture and Tourism and The Banks Association of Türkiye.
- Dimacopoulos, J. 1985. “Anastylosis and Anasteloseis”, *ICOMOS Information*, 1, 16-25.
- Erder, C. (1968). “Venedik Tüzüğü” Uluslararası Tarihi Anıtları Onarım Kuralları. *Vakıflar Dergisi*, VII, 111-116.
- Erder, C. (1977). Venedik Tüzüğü Tarihi Bir Anıt Gibi Korunmalıdır. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 3(2), 167-190.
- Feilden, B. M. (1982). *Conservation of Historic Buildings*. Architectural Press Butterworth- Heinemann.
- Feilden, B. M. ve Jokilehto, J. (1993). *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. ICCROM.
- Gao, Q. Ve Jones, S. (2021). Authenticity and heritage conservation: seeking common complexities beyond the ‘Eastern’ and ‘Western’ dichotomy. *International Journal of Heritage Studies*, 27(1), 90-106.
- Hansen, E. (1991). Le Temple de Létô au Létôon de Xanthos. *Revue Archéologique*, Fasc. 2, 323-340.
- Hueber, F. (1991). Arkeolojik Yapıların ve Alanların Koruma ve Restorasyon Sorunları. *Arkeolojik Sit Alanlarının Korunması ve Değerlendirilmesi I. Ulusal Sempozyumu* (s. 37-42) içinde. Dönmez Offset Basımevi.
- Hueber, F. (2002). Building Research and Anastylosis. K. De Jong ve K. Van Balen (Ed.), *Preparatory Architectural Investigation in the Restoration of Historical Buildings* (s.77-82) içinde. Leuven University Press.
- Iamandi, C. (1997). The Charters of Athens of 1931 and 1933: Coincidence, *Controversy and Converge. Conservation and Management of Archaeological Sites*, 2(1), 17-28.
- ICCROM/UNESCO. 2000. Riga Charter on Authenticity and Historical Reconstruction in Relationship to Cultural Heritage (The Riga Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, https://www.iccrom.org/sites/default/files/publications/2020-05/convern8_07_rigacharter_ing.pdf

- ICOMOS. 1964. International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites (The Venice Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, https://www.icomos.org/charters/venice_e.pdf
- ICOMOS. 1994. Nara Document on Authenticity. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://www.icomos.org/charters/nara-e.pdf>
- ICOMOS. 1996. The Declaration of San Antonio. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>
- ICOMOS. 1999. International Cultural Tourism Charter Managing Tourism at Places of Heritage Significance (The Mexico Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/INTERNATIONAL_CULTURAL_TOURISM_CHARTER.pdf
- ICOMOS. 2003. Principles for the Analysis, Conservation and Structural Restoration of Architectural Heritage (The Zimbabwe Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/structures_e.pdf
- ICOMOS / ICAHM. 1990. Charter for the Protection and Management of the Archaeological Heritage (The Lausanne Charter). Erişim: 13 Eylül 2021, https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/arch_e.pdf
- Ioannidou, M. (2007). Principles and Methodology of Intervention for Structural Restoration. *XXI International CIPA Symposium*, 1-6 October, Athens, Greece.
- Italian Restoration Charter. (1972). *Italian Restoration Charter*. Ministry of Education / Council for Antiquities and Fine Arts.
- Jerome, P. (2008). An Introduction to Authenticity in Preservation. *APT Bulletin: Journal Of Preservation Technology*, 39 (2-3), 3-7.
- Jokilehto, J. (1985). Authenticity in Restoration Principles and Practice. *APT Bulletin: Journal Of Preservation Technology*, 17(3&4), 5-11.
- Jokilehto, J. (1995 a). Reconstruction of ancient ruins (Review of Wiederaufbau by Hartwig Schmidt). *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 1, 69-71.
- Jokilehto, J. (1995b). Authenticity: A General Framework. K. E. Larsen (Ed.), *NARA Conference on Authenticity in Relation to the World Heritage Convention*, 17-34.
- Jokilehto, J. (2006). Considerations on Authenticity and Integrity in World Heritage Context. *City & Time*, 2 (1):1, 1-16.
- Jokilehto, J. (2019). Questions of Authenticity. V. Magar Meurs ve J. King (Ed.), *Conversaciones ... Con Herb Stovel* (55-72) içinde. Iccrom.
- Kästner, V. (2014). Athena Kutsal Alanı / The Sanctuary of Athena. F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent / Pergamon: A Hellenistic Capital in Anatolia* (s. 438-453) içinde. YKY.
- Kuban, D. (1962). Restorasyon Kriterleri ve Carta Del Restauro, *Vakıflar Dergisi*, V, 149-152.
- Kuban, D. (2000). *Tarihi Çevre ve Korumanın Mimarlık Boyutu Kuram ve Uygulama*. Yem Yayın.
- Laroche, D. (2007). La Reconstruction du Temple de Létô au Létôn de Xanthos. *Revue Archéologique*, Fasc. 1, 169-174.
- Laroche, D. ve Bernard, J. F. (1998). Un projet de mise en valeur des sites de Xanthos et du Létôn. *Anatolia Antiqua*, VI, 479-490.
- Le Roy, C. 1981. "Xanthos ve Letoon'da 1980 Yılı İnceleme ve Restorasyonları", III. Kazı Sonuçları Toplantısı, 59-61. Ankara.
- Lexico Powered by Oxford. (t.y.). "Authentic". Lexico.com dictionary içinde. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://www.lexico.com/>
- Mallouchou-Tufano, F. (2006a). *Thirty Years of Anastelosis Works on the Athenian Acropolis, 1975-2005, Conservation and Management of Archaeological Sites*, 8(1), 27-38.
- Mallouchou-Tufano, F. (2006b). *The Restoration of Classical Monuments in Modern Greece: Historic Precedents, Modern Trends, Peculiarities. Conservation and Management of Archaeological Sites*, 8(3), 154-173.
- Matero, F. G. (2007). Loss, Compensation, and Authenticity: The Contribution of Cesare Brandi to Architectural Conservation in America, *Future Anterior*, IV (1), 45- 57.

- Melucco Vaccaro, A. (1996a). The Emerge of Modern Conservation Theory Introduction to Part III. N. Stanley Price, M. Kirby Taller Jr., ve A. Melucco Vaccaro (Ed.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (s. 202-211) içinde. J. P. Getty Trust.
- Melucco Vaccaro, A. (1996b). Reintegration of Losses Introduction to Part IV. N. Stanley Price, M. Kirby Taller Jr., ve A. Melucco Vaccaro (ED.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (s. 326-331) içinde. J. P. Getty Trust.
- Merriam-Webster. (t.y.). "Authentic". Merriam-Webster.com dictionary içinde. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/authenticity>
- Mertens, D. (1995). *Planning and Executing Anastylosis of Stone Buildings*, N.P. Stanley Price (Ed.), *Conservation on Archaeological Sites with Particular Reference to the Mediterranean Area* (s.113-134) içinde. ICCROM.
- Metzger, H. 1964. Fouille du Létôon de Xanthos en 1962, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XII(1), 41-42.
- Muñoz Viña, S. (2002). Contemporary theory of conservation. *Studies in Conservation*, 47(1), 25-34..
- Nohlen, K. (1999). The Partial Re-erection of the Temple of Trajan at Pergamon in Türkiye: A German Archaeological Institute Project. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 3(1-2), 91-102.
- Nohlen, K. (2014). İmparatorluk Kültüne Adanmış Bir Tapınak: Pergamon Traianeumu / A Temple for the Imperial Cult: the Trajaneum of Pergamon. F. Pirson ve A. Scholl (Ed.), *Pergamon: Anadolu'da Hellenistik Bir Başkent / Pergamon: A Hellenistic Capital in Anatolia* (s. 508-521) içinde. YKY.
- Papadopoulos, J. K. (1997). Knossos. M. De La Torre (Ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region* (s.93-126) içinde. J. P. Getty Trust.
- Philippot, P. (1996). Historic Preservation: Philosophy, Criteria, Guidelines II. N. P. Stanley Price, M. Kirby Taller Jr., ve A. Melucco Vaccaro (Ed.), *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage* (s.358-363) içinde. J. P. Getty Trust.
- Pirson, F. (2007). Pergamon - Yeni Araştırma Programı ve 2005 Yılı Çalışmaları. 28. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 493-512.
- Pirson, F. (2021). Pergamon. Oğuz Tekin (Ed.), *Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Anadolu: Krallar, İmparatorlar, Kent Devletleri* (s. 61-77) içinde. YKY.
- Pirson, F., B. Emme, E. Erkul, U. Mania, R. Mecking, M. Meinecke, W. Rabbel ve S. Tezer Altay. (2019). Pergamon – 2017 Yılı Çalışmaları Raporu. 40. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 111-130.
- Pirson, F., E. Erkul, S. Feuser, B. Ludwig, U. Mania, R. Mecking, K. Piesker, W. Rabbel, S. Tezer Altay ve İ. Yeneroğlu. (2020). Pergamon – 2018 Yılı Çalışmaları Raporu. 41. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 159-173.
- Radt, W. (1981). Pergamon Ergebnisse 1979 Arbeiten und Ausgrabungen des Deutschen Archäologischen Instituts. II. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 69-72.
- Radt, W. (1982). *Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1979. Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVI(1), 11-36.
- Radt, W. (1984). 1982 Yılı Bergama Çalışmaları. V. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 241-245.
- Radt, W. 1986. "Bergama 1984 Yılı Çalışma Dönemi Ön Raporu", VII. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, 343-356. Ankara.
- Radt, W. (1987). *Bergama 1985 Kampanyası Ön Raporu. IIX. Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 215-232.
- Radt, W. (1988). *Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1986 von Wolfgang Radt. Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVII, 29-68.
- Radt, W. (1989a). Pergamon Vorbericht über die Kampagne 1988 / 1988 Bergama Çalışmaları Özet Raporu. *Türk Arkeoloji Dergisi*, XXVIII , 225- 262.
- Radt, W. (1989b). Bergama Kazısı 1987 Yılı Özet Raporu / Zusammenfassender Bericht über die Kampagne 1987. X. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 67-88.
- Radt, W. (1990). Pergamon 1988 Kampanyası Raporu / Zusammenfassender Bericht über dir Kampagne 1988 von Wolfgang Radt. XI. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, II, 135-154.
- Radt, W. (1993). *Pergamon 1991 / Pergamon 1991. XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 515-536.

- Radt, W. (2002). *Pergamon Antik bir Kentin Tarihi ve Yapıları*. YKY.
- Radt, W. (2003). *Pergamon 2001 / Pergamon 2001*, 24. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, I, 113-126.
- Sanpaolesi, P. (1972a). Conservation and Restoration: Operational Techniques. *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings XIV* (s.149-186) içinde. Unesco.
- Sanpaolesi, P. (1972b). General Principles. *Preserving and Restoring Monuments and Historic Buildings XIV* (s. 49-6) içinde. UNESCO.
- Schmidt, H. (1993). *Wiederaufbau*. Konrad Theiss Verlag.
- Schmidt, H. (1997). Reconstruction of Ancient Buildings. M. De La Torre (Ed.), *The Conservation of Archaeological Sites in the Mediterranean Region* (s. 41-50) içinde. J. P. Getty Trust.
- Scott, D. A. 2015. Conservation and authenticity: Interactions and enquiries. *Studies in Conservation*, 60 (5), 291-305.
- Starosta, U. (1999). Structural Concepts of Anastylosis, *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 3 (1-2), 83-90.
- Stovel, H. (2004). Authenticity in conservation decision-making: the World Heritage perspective. *Journal of Research in Architecture and Planning*, 3, 1-8.
- Stovel, H. (2007). Effective use of authenticity and integrity as world heritage qualifying conditions, *City & Time*, 2 (3):3, 21-26.
- Stovel, H. (2008). Origins and influence of the Nara document on authenticity, *APT Bulletin*, 39 (2/3), 9-17.
- The Athens Charter. 1931. The Athens Charter for the Restoration of Historic Monuments. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://www.icomos.org/en/resources/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/167-the-athens-charter-for-the-restoration-of-historic-monuments>
- Toköz, Ö. D. (2018). *Conservation and Presentation of Greco-Roman Temple Remains in Western Anatolia: A Critical Assessment on Selected Examples through the Concept of Anastelosis* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Toköz, Ö. D. ve İpekoğlu, B. (2020). *Anastelosis of Greco-Roman Temple Remains in Western Anatolia: Principles, Implementations and Assessment. Conservation and Management of Archaeological Sites*, 22 (1-2), 1-37.
- Torun, E.ve Ercan, S. (2013). *Two Decades of Anastylosis Experience at Sagalassos*. J. Poblome (Ed.), *Exempli Gratia: Sagalassos, Marc Waelkens and Interdisciplinary Archaeology* (s. 27- 41) içinde. Leuven University Press.
- UNESCO. 1972. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>
- UNESCO. 1980. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris: UNESCO. WHC/2 Revised (October 1980). Erişim: 13 Eylül 2021, <https://whc.unesco.org/archive/opguide80.pdf>
- UNESCO. 2005. Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention. Paris: UNESCO. 6 EXTCOM 5.1. Erişim: 13 Eylül 2021, <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>
- UNESCO. 2021a. “Pergamon and its Multi-Layered Cultural Landscape”, Erişim: 13 Eylül 2021. <https://whc.unesco.org/en/list/1457>
- UNESCO. 2021b. “Xanthos-Letoon”, Erişim: 13 Eylül 2021. <https://whc.unesco.org/en/list/484/>
- Van Balen, K. E. P., Ercan, S. Ve Patricio, T. C. (1999). Compatibility and Retreatability versus Reversibility: A Case Study at the Late Hellenistic Nymphaeum of Sagalassos Türkiye. L. B. Sickels Taves (Ed.), *The Use of and Need for Preservation Standards in Architectural Conservation* (s. 105-118) içinde. American Society for Testing and Materials.
- Woolfitt, C. (2007). Preventive Conservation of Ruins: Reconstruction, Reburial and Enclosure, J. Ashurst (Ed.), *Conservation of Ruins* (s. 146-193) içinde. Butterworth-Heinemann.
- Yaka Çetin, F., İpekoğlu, B. ve Laroch, D. (2012). Reconstruction of Archaeological Sites: Principles Practice and Evaluation. *International Journal of Architectural Heritage*, 6 (5), 579-603.